

Doc. dr Boris Kršev

(Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica)

ULOGA POLITIČKE EMIGRACIJE U STVARANJU PRVE JUGOSLOVENSKE DRŽAVE

Apstrakt: Rad obuhvata vremenski period konsolidovanja jugoslovenske iseljeničke populacije u inostranstvu krajem 19. i početkom 20. veka. U fokusu diskusije nalazi se angažovanje ove populacije u stvaranju nove jugoslovenske države. Istovremeno, u radu su obuhvaćene i one političke strukture koje u toku trajanja rata postaju deo političke emigracije. Saradnja ovih političkih struktura i iseljeničke populacije dovela je do stvaranja prvih konstitutivnih akata, koji su omogućili nastanaka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ključne reči: Politička emigracija, Hrvatska bratska zajednica, Slovenska potporna jednota, Srpski narodni savez, vlada Kraljevine Srbije, Jugoslavenski odbor, Crnogorski odbor, Jugoslavenski klub, Niška deklaracija, Majska deklaracija, Krfska deklaracija, Ženevska deklaracija, Kraljevina SHS.

Migracije čitavih naroda i pojedinih njegovih delova karakteristična su pojava za razvoj savremene civilizacije. Istorijski gledano, migracije su prisutne – doduše s nejednakim intenzitetima još od nastanka prvih država u Starom veku i traju do danas. Uzroke i povode promeni čovekovog staništa možemo tražiti u delovanju različitih prirodno-geografskih i društveno-ekonomskih faktora koji su uticali na tu njegovu odluku.

Reč migracija (seoba) u svom etimološkom značenju (lat. *emigro*, 1.) označava lice koje se preselilo, odnosno promenilo mesto boravka. Vremenom ova se odrednica počela odnositi na lica koja su individualno ili grupno napustila svoju zemlju i nastanila se na teritoriji druge države iz socijalnih, ekonomskih, verskih, ideoloških, političkih i drugih razloga. Ovi razlozi, u međunarodnom pravu kvalifikuju takve osobe kao *izbegla lica*, a s obzirom na motive napuštanja zemlje izbegla lica se klasifikuju na *iseljenike* (iz ekonomskih razloga), *emigrante* (iz političkih razloga) i *raseljena lica* (koja nisu svojevolejno odlučila da napuste zemlju, nego je njihov status proizvod sticaja okolnosti kao što su neposredna ratna opasnost, ratna razaranja, elementarne nepogode i dr).¹

Razlike između iseljenika, emigranata i raseljenih lica ne sastoje se samo iz motiva koji su ih primorali da napuste svoju zemlju, nego i iz odnosa koji država iz koje dolaze ima prema njima. Tako su jedino politički emigranti isključeni iz diplomatske zaštite svoje domovine, dok ostale grupe izbeglih lica tu zaštitu imaju.

Pitanje statusa izbeglih lica naročito se problematizovalo u XX veku, i to prevashodno neposredno nakon okončanja svetskih ratova, kada je zbog rekonfiguracije političke karte Evrope i promene društvenih sistema na milione ljudi postalo apatridima i napustilo svoje domove. Tako je Društvo naroda 1922. godine donelo odluku kojom sva

¹ Milan Bartoš, *Izbeglice*, Vojna enciklopedija 3, Beograd 1972, 727.

izbegla lica imaju pravo na putnu ispravu (tzv. *Nansenov pasoš*), dok su Ujedinjene nacije 1951. na međunarodnoj konferenciji u Ženevi uredile njihov pravni položaj osnivajući instituciju koja će voditi brigu o izbeglim licima (UNHCR). Prema definiciji usvojenoj na ovoj konvenciji, izbeglim licem - emigrantom, smatra se svaka osoba koja je napustila svoju zemlju ili odbila da se u nju vrati, iz straha od progona na rasnoj, verskoj, nacionalnoj, socijalnoj ili političkoj osnovi.²

Nastanak političke emigracije u Evropi, u pravnom smislu tog statusa, vezuje se za Francusku buržoasku revoluciju - kada su nakon sukoba sa žirondincima u Konventu, jakobinci preuzeli vlast i usvojili *Zakon o sumnjivim licima*. Ovim zakonom su svi politički protivnici proglašavani za neprijatelje revolucije i ukoliko nisu uspeli prebeći u drugu zemlju - bez ikakvog dokaznog postupka završavali bi na robiji ili giljotini. Ovo je bio samo početak jedne plime izbeglica koja će se preneti i na XIX vek, da bi svom silinom i u ogromnim talasima zapljusnula čitav XX vek.³

Za drugu polovinu XIX veka kaže se da predstavlja period stvaranja nacionalnih država, odnosno okupljanja naroda u ime političkih ideja. Idejni tvorac *nacionalističke doktrine* francuski general Žorž Bulanže (1837-1891) pokušao je okupiti najšire narodne mase i stvoriti nacionalno jedinstvo na osnovu pronalaženja „dežurnog krivca“ za stanje nacije. Tako su nastali „unutrašnji neprijatelji“ i „narodni izdajnici“ u vidu Jevreja, masona, internacionalista, komunista, a posebno nezaštićenih nacionalnih manjina koje su bile prisutne u svim nacionalnim državama.⁴ Ova doktrina u kombinaciji sa *socialdarwinističkom teorijom* omogućiti će pojavu *totalitarnih država* u XX veku, koje će postati osnovnim uzrokom za migracije svih vrsta.

Istu epohu obeležiće i drugi oblik *totalitarne države*, koja je nacionalnu solidarnost zamenila klasnom solidarnošću – *socijalizmom*. I ona će imati svoje „unutrašnje neprijatelje“ i „narodne izdajnike“ u vidu vlasnika kapitala, zemljoposjednika, buržoazije ili građanske klase, inteligencije, nacionalista i drugih ideoloških neistomišljenika koji će se takođe - kao oblik političke borbe, odlučiti za emigraciju.

Obe ideologije bile su u suštini revolucionarne, s tom razlikom što je *nacionalizam* tretirao jedinstvo države i nacije, dok je *socijalizam* negirao postojanje države („radnici nemaju domovinu“), a različite nacionalne individualitete egalitizirao jedinstvom klasne pripadnosti („proleteru svih zemalja ujedinite se“).

Toliko idealizovano jedinstvo države i nacije u Zapadnoj i Srednjoj Evropi, pokazalo je svoj pun besmisao u njenom istočnom i jugoistočnom delu. Naime, nakon okončanja Prvog svetskog rata stvorene su države (poput Kraljevine SHS) koje ni po čemu ne bi mogle personifikovati tu simbiozu, jer su i u etničkom, jezičkom, konfesionalnom i kulturnom pogledu bile više nego multiplikovane. Za stvaranje ovih država presudan je bio trećerazredni - ideološki faktor, dok su ekonomski i socijalni faktori bili gotovo zanemareni.

Paradoksalno, ali je i za nastanak i za nestanak ovih država presudnu ulogu odigrala politička emigracija. Otuda se emigracija u historiografiji ovih naroda (eksplicitno jugoslovenskih) javlja u dvostrukoj ulozi – kao integrativni i istovremeno kao

² M. Stanivuković – M. Živković, *Međunarodno privatno pravo*, Beograd 2004, 100-101.

³ Boris Kršev, *Istorija države i prava*, Novi Sad 2008, 205. (S obzirom na razloge za napuštanje mesta boravka, prvi politički progoni vezuju se za “proskripcije” Lucija Kornelija Sule iz 82. g.p.n.e. i Drugog triumvirata - Marka Antonija, Marka Emilija Lepida i Gaja Oktavijana iz 43. g.p.n.e.).

⁴ Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd 2002, 165.

dezintegrativni faktor jedne te iste države. Zapravo, čitava jugoslovenska istorija ispunjena je brojnom dihotomijom i suprotnostima koje nedozvoljavaju jednostranu ocenu njenog karaktera – od samog nastanka i razvoja do konačnog raspada države.⁵

*

Do Prvog svetskog rata izbegla lica sa jugoslovenskih prostora imala su iseljenički (ekonomski) karakter. Prema podacima iz 1911. najviše jugoslovena živelo je u Sjedinjenim Državama - oko 615.000, od kojih je 545.000 bilo sa prostora Austro-Ugarske (iz Hrvatske i Slovenije), a 70.000 iz Srbije i Crne Gore. Drugo i treće mesto delile su Argentina i Brazil, gde je živelo oko 100.000 uglavnom hrvatskih iseljenika.⁶

Ali i kao takvi, u tuđini, oni formiraju razna kulturna i potporna udruženja, a kako je vreme odmicalo, počinju se organizovati i na liniji nacionalnog okupljanja. Tako je na američkom tlu osnovano nekoliko većih iseljeničkih organizacija poput *Hrvatske bratske zajednice* (1894), *Slovenske potporne jednote* (1897) i *Srpskog narodnog saveza* (1903).⁷

Prvu političku organizaciju osnovali su 1903. godine hrvatski iseljenici u Pitsburgu pod nazivom *Jugoslavenski politički klub*, a nekoliko godina kasnije (1909) osnovan je i *Prvi srpsko-hrvatski dobrovoljački savez*.

Kada je počeo Prvi svetski rat, odnosno kada je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji, najveća hrvatska iseljenička organizacija *Hrvatska bratska zajednica*, zamenila je teren kulturno-potpornog okupljanja terenom političkog organizovanja. Ona već 3. septembra na zboru u Buenos Airesu usvaja rezoluciju u kojoj se između ostalog kaže:

„...Ideja o Jugoslaviji sastoji se u tome da se sve jugoslavenske zemlje i narodi, poimence Slovenci, Hrvati i Srbi, te eventualno i Bugari slože u međusobnu svezu. Svaka od tih zemalja imala bi za svoj narod posebnu upravu i nezavisnost, a sve bi zemlje i narodi sačinjavali jednu cjelinu prema vanjskom neprijatelju.

Ukratko, to bi u neku ruku imale biti Sjedinjene Države Južnih Slavena. U toj bi Jugoslaviji imali Slovenci svoju upravu, Hrvati svoju, a Srbi svoju. Ni jedan narod ne bi izgubio svoju potpunu slobodu, narodna obilježja, vjeru ili običaje i svaki bi ostao u svojoj zemlji neovisan u svojem narodnom razvitku od drugih bratskih naroda...

Misao Jugoslavije nipošto ne sadržaje to, da se ikoji jugoslavenski narod – koji bi bio član tog saveza, podvrgne drugome ili mu prepusti koji dio zemlje...“.⁸

Na drugoj strani, i vlada Kraljevine Srbije polako počinje izlaziti iz svoje balkanske politike na evropsku scenu. Nikola Pašić (1845-1926) već oktobra 1914. postavlja pitanje daljeg opstanka Austro-Ugarske, što će se u *Niškoj deklaraciji* pretvoriti u ratne ciljeve Srbije. Na istoj sednici vlade doneta je i odluka, doduše u usmenoj formi -

⁵ vidi Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* 1-3, Zagreb 1989.

Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Београд 1998.

Jugoslavija je u toku svog kratkotrajnog postojanja (1918-1992) „uspela“ da promeni dva različita društveno-politička uređenja, proglašavajući pravni diskontinuitet sa prethodnim sistemom; da vodi dva najkrvavija građanska rata - iako je u kraljevini proglasila „jedinstvo troimenog naroda“, a u socijalističkoj federativnoj republici „bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti“; da u toku svog postojanja bude faktor stabilnosti, ali i destabilnosti u regionu; da predstavlja zemlju sa najvećim stepenom sigurnosti i bezbednosti građana u Evropi, ali i zemlja gde je ljudski život imao najmanju cenu; da ima najveći stepen socijalne zaštite, ali i da tu funkciju potpuno marginalizuje; da zabeleži i najveću stopu ekonomskog rasta, ali i najveću stopu inflacije - i na još desetine potpuno dijametralnih parametara koji se uzimaju kao relevantni za ocenu stanja u jednoj državi.

⁶ *Almanah Kraljevine Jugoslavije*, Zagreb 1932, 108.

⁷ Ljubomir Kosier, *Srbi, Hrvati i Slovenci u Americi*, Geneve – Beograd 1926, 21-22.

⁸ *Kratki prijedlog povijesti Hrvatske bratske zajednice 1894-1949*, Pitsburg - Pensilvania 1949, 37-38.

da se osnuje *Komitet jugoslovenskih političkih emigranata*, s ciljem „stvaranja jedinstvene jugoslovenske, eventualno srpsko-hrvatske države, koja bi bez posebne organizacije čuvala nacionalne osobine svakog plemena“.⁹

Srpski ratni ciljevi – „borba za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće - Srba, Hrvata i Slovenaca“ su na samom početku rata bili sputani, što je izazvalo nezadovoljstvo i ogorčenje srpske političke elite. Naime, Srbija je bila primorana od strane Rusije i ostalih članica Antante da Bugarskoj ustupi Vardarsku Makedoniju, kao „avans“ za njenu ratnu apstinenciju - uz obećanje da će i ona imati „dobitaka“ koji će biti u srazmeri sa žrtvama podnetim u ratu.¹⁰

Novi momenat koji je pokrenuo interesovanje emigracije za ishod rata na Balkanu bio je ulazak Italije u rat na strani Atante. Naime, Italija početkom 1915. ulazi u rat s apetitima velike sile koja će ratovati za teritorije za koje će se nagoditi sa saveznicima, a ne za „oslobođenje tamo neke neslobodno braće“. Na osnovu Londonskog sporazuma iz aprila 1915, Italija je od saveznika između ostalog dobila Istru, Kvarner i Dalmaciju, što je već zadiralo ne samo u hrvatske istorijsko-pravne i državotvorne interese, nego i u srpske „ratne ciljeve“. Našavši se na istoj strani, i srpska vlada i i hrvatska politička emigracija osnivaju u Parizu pod predsedništvom Dr Ante Trumbića - *Jugoslavenski odbor*, kao predstavničko telo hrvatskih, slovenačkih i srpskih emigranata iz Austro-Ugarske.

Članovi *Odbora* iako nisu bili legalno izabrani predstavnici jugoslovenskih naroda iz Dvojne monarhije, imali su pravni legitimitet, jer se njihova zvanična domovina nalazila na vojno suprotstavljenoj strani i u osnovi nije bila u stanju da artikuliše svoje interese u slučaju pobjede saveznika.

Najvažniji zadatak *Jugoslovenskog odbora* je bio da širi propagandu o jugoslovenskom pitanju i o neophodnosti ujedinjenja svih južnoslovenskih naroda u jednu državu. Iako je bio finansiran i od strane srpske vlade, *Odbor* nije prihvatio apriori monarhiju i centralističko uređenje buduće državne zajednice.

Odbor je ubrzo, već narednog meseca, uputio francuskoj i engleskoj vladi i ruskom ambasadoru u Parizu jedan memorandum u kom se iznosi da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan isti – jugoslovenski narod, „koji je kroz celu svoju istoriju težio da svoje narodno jedinstvo kruniše i političkim jedinstvom – stvarajući jedinstvenu državu na svome celokupnom etnografskom području“. Pojedini članovi *Jugoslovenskog odbora* (Frano Supilo) branili su tezu da se zajednička država ne može stvoriti aneksijom, nego samo na temeljima dobrovoljnog ujedinjenja – uvažavajući sva istorijska prava pokrajina koje se integrišu.

⁹ Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1990, 80-112.

¹⁰ Lazar Vrkatić, *Pojam i biće srpske nacije*, Novi Sad 2004, 252-253. Pritisak na Srbiju predstavljao je svojevrsnu ucenu, jer joj se stalno napominjalo da je rat izbio zbog njene nepromišljene politike. Primorana da prihvati ovaj zahtev, srpska vlada je zatražila da za uzvrat dobije delove hrvatske teritorije naseljene srpskim življem sa pripadajućom morskom obalom. Saveznici nisu apriori odbacili srpski predlog, nego su ponovo rekli da će se kompenzacija odrediti posle rata u skladu sa naporima i žrtvama koje bude uložila srpska strana. Nikola Pašić je smatrao da će se primarni cilj spoljne politike Kraljevine Srbije - formiranje jedinstvene srpske države, najpre i najbezbolnije rešiti preko jugoslovenskog ujedinjenja – iako je jugoslovenstvo smatrao kao negaciju srpskog državnog kontinuiteta. Prevladalo je mišljenje da ideja Jugoslavije predstavlja državno-pravni okvir koji bi mogao obezbediti ostvarenje proklamovanog cilja – svi Srbi u jednoj državi i što je još mnogo važnije, biti u saglasnosti sa stavovima velikih sila.

Međutim, do kraja 1915. godine i srpska je vlada, zajedno sa vojskom, morala napustiti svoju zemlju usled neprijateljske ofanzive. Našavši še u izbeglištvu, i ona je predstavljala svojevrsan oblik političke emigracije, s tom razlikom što joj legitimitet i suverenitet niko nije osporavao.

Ubrzo je od strane iseljenika na američkom kontinentu osnovano nekoliko projugoslovenskih političkih organizacija i udruženja poput *Jugoslavenske narodne obrane* (Buenos Aires) i *Jugoslavenskog narodnog vijeća* (Pitsburg). Članovi *Jugoslavenske narodne obrane* na svom drugom kongresu održanom 23. januara 1916. usvojili su rezoluciju kojom „jugoslovenski iseljenici više ne priznaju Austro-Ugarsku kao svoju državu i sa njom raskidaju sve dalje odnose i veze“. Kao legitimnog predstavnika „svoje domovine“ kongres je odredio *Jugoslovenski odbor*.

Sledeći činilac jugoslovenskog integrativnog procesa koji je pripadao emigraciom korpusu bio je *Crnogorski odbor*. Osnovan marta 1917. takođe u Parizu i *Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje* radio na sjedinjavanju sa Srbijom (i ostalim jugoslovenskim zemljama), nasuprot zvaničnom stavu i politici crnogorske vlade – koja se takođe nalazila u izbeglištvu i imala status političkog emigranta. *Odbor* je bio direktno finansirano od strane srpske vlade, čiji su članovi na čelu sa Andrijom Radovićem tretirani kao službenici svojevrsnog „ministarstva za Crnu Goru“.¹¹

Zapravo, čitav sistem formiranja projugoslovenski orjentisanih organizacija u režiji srpske vlade trebao je da kod saveznika stvori utisak da je ujedinjenje obostrana želja svih naroda, a ne samo srpskog i da zapravo Hrvati, Crnogorci, Slovenci i Srbi čine jedan jedinstven narod.

Maja iste godine hrvatski i slovenački poslanici u bečkom parlamentu na čelu sa Dr Matkom Laginjom i Dr Antonom Korošcem formiraju *Jugoslavenski klub*, tražeći pri tome da "na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava, ujedinjenje svih zemalja u monarhiji u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno samostalno... slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije". Ovaj dokument, poznat kao „Majska deklaracija“, titulisao je katolički i habsburški karakter jugoslovenstva, koji je doduše kasnije, tokom razvoja događaja na frontu, evoluirao i u političkom i u nacionalnom smislu.¹² Naime, i njeni protagonisti uvidevši svu nesvršishodnost daljeg opstanka „Nojeve barke nakrcane narodima“, napuštaju zemlju i priključuju se političkoj emigraciji koja je bila na stajalištu rušenja Dvojne morhije.

Najznačajniji događaj na putu ka stvaranju zajedničke države dogodio se 20. jula 1917. godine, kada su vlada Kraljevine Srbije i *Jugoslavenski odbor* potpisali dokument poznat pod nazivom „Krfška deklaracija“. Deklaracija je predstavljala prvi pisani zajednički akt ova dva organa, kojom se potvrđuje da i Srbi iz Kraljevine Srbije i Jugosloveni iz Austro-Ugarske podjednako žele ujedinjenje.

Iako je konferencija koja je prethodila potpisivanju akta imala samo konsulatativni karakter, gde bi obe strane samo razmenile mišljenja i stavove, otpočeli su zvanični pregovori koji su po prvi put konkretizovali i pitanje budućeg državnog uređenja. U dokumentu se između ostalog navodi da je "zahtev Srba, Hrvata i Slovenaca da po načelu slobodnog samoopredeljenja naroda budu ujedinjeni u jednoj slobodnoj i

¹¹ Boris Kršev, *Osnivanje države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i prilike u Crnoj Gori*, Matica crnogorska N° 24, Cetinje 2005, 229-297.

¹² B. Petranović – M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*, tom 1, Beograd 1987, 35.

nezavisnoj državi, koja bi po svom ustavnom uređenju bila demokratska i parlamentarna monarhija - na čelu sa dinastijom Karađorđević". U Deklaraciji je već dat naziv buduće države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja će imati jedan grb, jednu krunu i jednu zastavu. Isto tako se kaže, da "državno jedinstvo ne isključuje postojanje samoupravnih jedinica - zasnovanih na prirodnim, socijalnim i ekonomskim osnovama", tako da su posebne zastave i grbovi (srpski, hrvatski i slovenački) ravnopravni i mogu se isticati u svim prilikama. Ravnopravnima se proglašavaju i oba pisma (ćirilično i latinično). Takođe se i sve veroispovesti (pravoslavna, rimokatolička i muhamedanska) proglašavaju ravnopravnim i mogu se vršiti slobodno i javno. U cilju postizanja jedinstva, dokumentom je naloženo „što skorije izjednačenje kalendara“, odnosno prelazak sa računanja vremena po Julijanskom kalendaru na Gregorijanski. Na kraju se potpisnici deklaracije obavezuju da će se posle zaključenja mira održati izbori (na kojima će svi građani dobiti pravo glasa) za Ustavotvornu skupštinu, koja će doneti Ustav (kvalifikovanom većinom).

Dokumentom su uvažena partikularna prava i druge osobenosti istorijskih pokrajina, koje su, činilo se istinski želele i da konstituišu zajedničku državu.

Krfski sporazum je metaforično predstavlja kamen temeljac planirane zajednice ("Magna Charta ujedinjenja" – kako su ga odmah nakon potpisivanja nazvali njegovi tvorci), koga je narednog meseca prihvatio i *Crnogorski odbor*. Međutim, velika je nesreća južnoslovenskih naroda što nisu uspjeli da svoju buduću državu konstituišu na nečelima ove deklaracije, koja je po svemu sudeći predstavljala istorijski najracionalniji dokument ikad potpisan između njenih konstituenata.

Deklaracija je saopštena savezničkim vladama i kod većine njih primljena pozitivno i sa simpatijama, iako joj se sa međunarodnog aspekta nije mogao dati legitimitet, jer je nisu potpisali međunarodno priznati subjekti (izuzev srpske strane).

Međutim, kako Vilsonovim „tačkama“ nije predviđeno ukidanje Austro-Ugarske, nego samo preuređenje koje bi obezbedilo autonoman razvitak svim njenim narodima (tačka 10), a Srbiji načelno data mogućnost za slobodan i siguran pristup do mora (tačka 11), srpska vlada počinje prva da se udaljava od Deklaracije u potrazi za „malim rešenjem“.¹³

¹³ *Историја дипломатије* III, у редакцији В. М. Потемкина, Београд 1951, 30-32. Preuređenje granica u Evropi bilo je zasnovano na stvaranju etničko-lingvističkih nacionalnih država, u skladu sa važećim pravom naroda na samoopredeljenje. Tvorac ovog prava bio je američki predsednik Vudrou Vilson (1856-1924), koji je buduću koncepciju međunarodnih odnosa nakon rata - poznatu pod nazivom „Program četrnaest tačaka“, podneo Kongresu na usvajanje januara 1918. godine. Vilsonovih „14 tačaka“ sadrže osnovna načela kojih se međunarodna zajednice treba pridržavati prilikom zaključivanja mirovnih sporazuma: § 1. ugovori o miru moraju biti javni i nakon njihovog potpisivanja ne sme biti nikakvih tajnih sporazuma, što podrazumeva da će se buduća diplomatija odvijati javno; § 2. omogućiti apsolutnu slobodu plovidbe izvan teritorijalnih voda; § 3. ukinuti (koliko god je to moguće) sve prepreke koje sputavaju trgovinu i ekonomski razvoj; § 4. dati svim zemljama garancije o nacionalnoj bezbednosti u cilju smanjenja broja oružanih snaga; § 5. kod rešavanja pitanja suvereniteta kolonija, podjednako uzeti u obzir interese naroda o kojima je reč i zahteve vlada koje su konkretno zainteresovane; § 6. evakuisati sa čitavog ruskog teritorija strane vojne snage i dati priliku Rusiji da u punoj nezavisnosti odredi svoj politički i nacionalni razvoj; § 7. omogućiti Belgiji uspostavu punog suvereniteta; § 8. vratiti Francuskoj Alzas i Loren i ispraviti nepravde nanete u pruskom ratu; § 9. omogućiti Italiji da formira granicu u punom nacionalnom okviru; § 10. omogućiti slobodu za autonoman razvitak svih naroda Austro-Ugarske; § 11. obnoviti Rumuniju, Srbiju i Crnu Goru, a Srbiji stvoriti slobodan prilaz do mora; § 12. omogućiti autonoman razvoj neturskih naroda u Otomanskom carstvu i slobodan prolaz kroz moreuze; § 13. osnovati slobodnu poljsku državu, omogućiti joj izlazak na more i priključiti joj sve teritorije koje su

S druge strane, ni *Jugoslavenski odbor* ne sedi skrštenih ruku, nego preduzima inicijativu - nezavisno od srpske vlade za međunarodnim priznanjem kod savezničkih organa, kako bi legitimno zastupao interese južnoslovenskih naroda iz Dvojne monarhije. Srpska vlada se protivila tome, smatrajući da će davanje legitimiteta *Jugoslavenskom odboru* od strane međunarodne zajednice proizvesti „štetno dvojstvo“. Tada dolazi do prvih razmimoilaženja u stavovima između ova dva tela, jer je srpska strana smatrala da Kraljevina Srbija već predstavlja hrvatsko-slovenački narod, kao i da u međunarodnim odnosima legitimno govori i u njegovo ime.

Posebnu aktivnost političke emigracije predstavljala je internacionalizacija jugoslovenskog pitanja, preko *Lige potlačenih naroda Austro-Ugarske*. Na osnivačkom kongresu u Rimu januara 1918, ispred Jugoslavenskog odbora, delegiran je Ante Trumbić, koji je u brojnim susretima sa stranim državicima uspeo da internacionalizuje ujedinjenje južnoslovenskih naroda.¹⁴

Nakon smrti cara Franca Jozefa 1916. godine, krunu je nasledio Karlo I (1887-1922) koji pokušava nizom preventivnih reformi sačuvati ono što je već bilo iluzorno sačuvati. Poslednji pokušaj u spašavanju Dvojne monarhije učinjen je 16. oktobra 1918, kada je car uputio proglas urbi et orbi „Manifest mojim narodima“, kojim je obećano federativno preuređenje države, pa čak i pravo naroda na samoopredeljenje. Međutim, isuviše zakasneo potez poslednjeg vladara najdugovečnije dinastije nikoga nije animirao. Bilo je očigledno da se ponovo radi o već viđenom manevru Habsburga, kada pritisnuti događajima mole za pomoć svoje potčinjene narode - nudeći im brojne privilegije, a kada opasnost prođe i od pririvilegija ostanu samo obećanja.

Pred prvim znacima sloma Austro-Ugarske (car Karlo je 4. oktobra 1918. uputio notu američkom predsedniku Vudro Vilsonu u kojoj mu nudi zaključenje mira u cilju „izbegavanja daljeg prolivanja krvi“), dva dana kasnije, 6. oktobra, izaslanici Slovenaca, Hrvata i Srba iz Slovenije, Trsta, Istre, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Južne Ugarske (Vojvodine), osnovali su u Zagrebu *Narodno vijeće*. Ovo telo se proglasilo za političkog predstavnika svih naroda koji su se nalazili unutar navedenih pokrajina, a nakon čega su se u njega inkorporisali i *Jugoslavenski odbor* i *Jugoslavenski klub*.¹⁵

Niz događaja koji su usledili tokom oktobra (od "razrešavanja svih odnosa i veza sa kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom" - do stavljanja pod komandu kopnenih i pomorskih vojnih jedinica), doprineli su da *Narodno vijeće* čitav etnografski prostor Austro-Ugarske naseljen Jugoslovenima smatra svojevrsnom nezavisnom državom. Zato je jedan od prvih njegovih zadataka bio da konstituiše pokrajinske vlade. Jedno za drugim, ustanovljene su pokrajinske vlade za Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju i Vojvodinu, kao i povereništva za Istru i za Rijeku. *Narodno vijeće* istovremeno stupa u vezu i sa stranim državama, te se kao "priznati predstavnik svih Slovenaca, Hrvata i Srba bivše Austro-ugarske monarhije", obraća 3. novembra vladama Francuske, Velike Britanije, Italije i Sjedinjenih Država, da ga zvanično verifikuju i tretiraju za "redovnu vladu austro-ugarskih Jugoslovena". Međutim, priznanje o legitimitetu je usledilo od strane države kojoj se ono nije ni obratilo. Naime, Narodno

naseljene Poljacima; § 14. osnovati Društvo naroda, koje će pružati uzajamne garancije za političku i teritorijalnu nezavisnost, kako malim, tako i velikim državama.

¹⁴ Đorđe Đ. Stanković, *Nikola Pašić saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1984, 215-223.

¹⁵ Ferdo Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka*, druga knjiga, Zagreb 1954, 195-197.

vijeće je bilo priznato samo od srpske vlade, koja ga 8. novembra izveštava da ga priznaje za zakonitu vladu austro-ugarskih Jugoslovena. Tako su de facto tokom meseca novembra 1918. godine egzistirale tri jugoslovenske države: Kraljevina Srbija, Kraljevina Crna Gora i država austro-ugarskih Jugoslovena (Država Slovenaca, Hrvata i Srba).

Sutradan – nakon priznavanja legitimnosti od strane srpske vlade, 9. novembra 1918. godine dolazi u Ženevi do pismenog sporazuma između predstavnika Srpske vlade (Nikola Pašić) i *Narodnog vijeća* (Dr Anton Korošec) – dokumenta poznatog pod nazivom „Ženevska deklaracija“, kojom je otvoren proces stvaranja jedne nove državne zajednice sa Kraljevnom Srbijom i Državom Slovenaca, Hrvata i Srba iz Austro-Ugarske. „Današnjim danom i ovim aktom nova država se pojavljuje i prikazuje kao jedna nedeljiva državna celina i član društva slobodnih naroda. Nema više granica koje su nas razdvajale“ – navodi se u drugom stavu Deklaracije.¹⁶

Deklaracijom je predviđeno da do usvajanja ustava, svaka vlada produži "otpravljati poslove, svaka u svom unutrašnjem i teritorijalnom delokrugu – na redovan način kakav gde postoji". Pored ove dve lokalne vlade, trebala je biti obrazovana i jedna zajednička privremena vlada, koja bi obuhvatala resore inostranih poslova, vojske, pomorstva i pripremanja Ustavotvorne skupštine, koja će ujedno odlučiti o obliku vladavine: monarhija ili republika.

Crnoj Gori je ovim dokumentom upućen poziv i ostavljena mogućnost izbora priključenja novoj državi. „Narod Crne Gore, kome je otvoren naš bratski zagrljaj, nesumnjivo će pohitati da pozdravi i pridruži se ovom delu, koje je od uvek bilo njegov najveći ideal“. Međutim, deklaracija je samo fiktivno ostavila mogućnost izjašnjavanja, jer nigde nije predvidela opciju tripartitnog formiranja nove države - nego je odmah pristupila analizi dualne formule njenog konstituisanja, tako da se s pravom postavlja pitanje kom će se delu pridružiti Crna Gora.

Narodno vijeće je pod Državom Slovenaca, Hrvata i Srba podrazumevalo sve jugoslovenske zemlje iz sada već bivše Habsburške monarhije (car Karlo I abdicira 11. novembra; sutradan je u Beču proglašena Republika Austrija, a četiri dana kasnije u Budimpešti i Mađarska republika). Nesumnjiva je bila namera da se prema Srbiji u budućim integracionim fazama, Država SHS postavi kao ravnopravan partner.

Predviđeno je takođe, da se vlada sastoji od šest članova – po tri sa svake strane paralelno, gde bi jedna polovina ministara položila zakletvu kralju Srbije, a druga polovina dala prisegu *Narodnom vijeću*. U Deklaraciji se nigde ne spominju pitanja monarhije i dinastije, entitetima se garantuje suverenitet, dok u zajedničkoj vladi nije nađeno mesto za Nikolu Pašića.

U suštini, to je dokument koji je u celosti kontradiktoran srbijanskim postulatima ujedinjenja (navedenim u Krfskoj deklaraciji), tako da se opravdano postavljalo pitanje zašto ga je Pašić uopšte i potpisao.

Upravo iz gore navedenih razloga ženevska dualna formula sa neizvesnom sudbinom monarhije i dinastije nije zadovoljila srpske krugove i regenta Aleksandra, koji izaziva krizu vlade i na taj način (neopravdano) izbegava ratifikaciju sporazuma. Regent je uzeo prerogative Narodne skupštine koju je u uslovima ratnog okruženja de facto bilo nemoguće sazvati, te je s tim u vezi, a na osnovu ustavnih ovlašćenja bio u obavezi da potvrdi dokument koji su zaključili dva legitimna narodna predstavnika.

¹⁶ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1920, 263-272.

Nakon suspendovanja „Ženevskog dokumenta“, Aleksandru ide na ruku i međunarodna situacija – posebno prilike u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, gde je Narodno vijeće izloženo spoljnim i unutrašnjim pritiscima - italijanskom vojskom koja preti da uđe u Istru i Dalmaciju i „zelenim kadrom“ koji remeti unutrašnji red i mir. Usled toga, dalmatinska vlada 16. novembra šalje svojevrsan ultimatum *Vijeću* – da se u roku od pet dana proglasi ujedinjenje sa Srbijom ili će to Dalmacija sama učiniti. Ovom ultimatumu ubrzo se pridružila i pokrajinska vlada za Bosnu i Hercegovinu, a nešto kasnije, 24. novembra, sa zborna u Rumi poruku iste sadržine uputili su Narodnom vijeću i predstavnici Srema.

Nalazeći se u pat poziciji, a usled nemoći da brani spoljne granice i sačuva unutrašnju stabilnost, *Narodno vijeće* poziva srpsku vojsku koja prelazi Savu i dopire do krajnjih severozapadnih tačaka teritorije Države SHS. Istoga dana, 24. novembra, *Vijeće* donosi odluku o slanju delegacije u Beograd sa zadatkom da potpiše dokument o ujedinjenju, odnosno prihvata ujedinjenje kao faktički čin. Smatra se da je toga dana, u atmosferi prinude i prisile izazvane spolja (Italijanskim vojnim pritiskom) i iznutra („zelenim kadrom“) Država Slovenaca, Hrvata i Srba bila primorana da se odluči na potpisivanje akta o ujedinjenju sa Kraljevinom Srbijom.

Delegacija *Narodnog vijeća* je bila snabdevena „Naputkom“, odnosno uputstvima za ujedinjenje, u kojima je stajalo da će do sazivanja Ustavotvorne skupštine vrhovnu vlast vršiti regent i *Državno veće* (sastavljeno od predstavnika srpske i crnogorske vlade i *Narodnog vijeća*). *Državno veće* se sastojalo iz pet ministarstava (za inostrane poslove, vojsku, pomorstvo, državne finansije i poštu i telegraf) i sedam sekretarijata (za Srbiju, za Hrvatsku i Slavoniju, za Bosnu i Hercegovinu, za Sloveniju, za Dalmaciju, za Crnu Goru i za Bačku, Banat i Baranju).

„Naputkom“ je priznato stapanje Kraljevine Srbije i Države SHS u jednu zajednicu i pre sazivanja Ustavotvorne skupštine - dok to „Ženevskom deklaracijom“ nije bilo predviđeno. Takođe, delokrug zajedničke vlade proširen je za resor ministarstva finansija. Međutim, ovim dokumentom nije bio definisan stav Države Slovenaca, Hrvata i Srba o unutrašnjem uređenju nove države, odnosno da li će Kraljevina biti centralistički ili federalistički uređena država.¹⁷

Ali, pre nego što će predstavnici *Narodnog vijeća* stići u Beograd (28. novembra), odigrala su se dva događaja koja su bitno uticala na dalji tok stvaranja države. Naime, na osnovu skupštinskih odluka od 25. i 26. novembra, proglašeno je neposredno ujedinjenje Vojvodine i Kraljevine Crne Gore sa Kraljevinom Srbijom. O ovim odlukama delegacija je čula neposredno pre audijencije kod regenta Aleksandra Karađorđevića. u

U Vojvodini, kao i u drugim jugoslovenskim zemljama Dvojne monarhije, u uslovima ratnog stanja bila je gotovo nemoguća svaka politička aktivnost. Međutim, već s jeseni 1918, osećala se potreba nacionalnog okupljanja u cilju prikupljanja pomoći, zbrinjavanja ratne siročadi i snabdevanja stanovništva životnim namirnicama. Srpski narod, koji je predstavljao najbrojniju pojedinačnu južnoslovensku etničku grupu u Vojvodini (Južnoj Ugarskoj) osniva *Srpski narodni odbor* kao nosioca svekolikog nacionalnog pokreta. Svojom efikasnom političkom akcijom *Odbor* je u kratkom vremenskom periodu uspeo da pridobije uz sebe celokupno slovensko, kao i jedan deo neslovenskog stanovništva. Nakon ulaska srpske vojske, glavni zadatak *Narodnog odbora* bio je da konstituiše i organizuje sazivanje tzv. „Velike narodne skupštine“, koja

¹⁷ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata I*, Zagreb 1961, 105-119.

je trebala da odluči o sudbini Vojvodine, odnosno da proglasi otcepljenje od Ugarske i odredi način ulaska Vojvodine u jugoslovensku zajednicu.

U historiografiji se smatra da je Vojvodina mogla da bira između dva puta koja su vodila u zajedničku državu. Jedan je vodio preko Zagreba i *Narodnog vijeća*, gde bi zajedno sa drugim jugoslovenskim zemljama iz bivše Monarhije (ujedinjenih u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba) pristupili ujedinjenju sa Srbijom, a drugi put je vodio direktno u Beograd i neposredno prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji. Zagovornici prvog načina (na čelu sa Vasom Stajićem) smatrali su da je to legitiman i jedini pravni put ujedinjenja, dok su protagonisti druge varijante (na čelu sa Jašom Tomićem) isticali “postojanje nacionalnih i istorijskih razloga”, te da je sasvim prirodno što Srbi iz Vojvodine gravitiraju prema Beogradu i da tek nakon ujedinjenja sa Srbijom mogu da ulaze i u zajedničku državu. Činjenica je da su protagonisti ovih ideja takođe bili svojevrsni politički emigranti, s obzirom da su rat proveli u internaciji.¹⁸

U prisustvu 757 poslanika, od kojih je bilo 578 Srba, 89 Hrvata (broj obuhvata 84 deklarirana Bunjevca, 3 Šokca i 2 Hrvata), 62 Slovaka, 21-og Rusina, 6 Nemaca i jednog Mađara, usvojena je rezolucija u kojoj se između ostalog kaže:

“...Priključujemo se Kraljevini Srbiji koja svojim dosadašnjim radom i razvitkom ujemčava slobodu, ravnopravnost i napredak u svakom pravcu, ne samo nama, nego i svim slovenskim pa i neslovenskim narodima koji sa nama žive. Ovaj naš zahtev hoće da pomogne ujedno i težnju sviju Jugoslovena, jer je i nama iskrena želja da srpska vlada udružena sa Narodnim vijećem u Zagrebu učini sve da dođe do ostvarenja jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca pod vođstvom kralja Petra i njegove dinastije”.

Sutradan, 26. novembra, na suprotnom kraju zemlje, ali u sličnim okolnostima, u organizaciji članova *Crnogorskog odbora* – na zasedanju monolitne (tzv. „bjelaške“) „Velike narodne skupštine“ u Podgorici, jednoglasno su donete odluke o zbacivanju kralja Nikole i dinastije Petrović s crnogorskog prijestola, kao i o ujedinjenju Crne Gore s „bratskom Srbijom“ u jedinstvenu državu pod dinastijom Karađorđevića, a nakon toga i o stupanju u zajedničku otadžbinu troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca.

O odlukama, legalitetu i legitimnosti ovih „Velikih narodnih skupština“ u Novom Sadu i Podgorici i danas postoje kontroverzna mišljenja, jer su donete *ad hoc* – u uslovima ratnog okruženja, straha i psihoze, kao i uz neposredno prisustvo vojske pod oružjem.

Izaslanici Narodnog vijeća primljeni su od strane regenta Aleksandra 1. decembra 1918. godine, kojom prilikom su izmenjali pismene „pozdrave“ o čijoj sadržini su se prethodno sporazumeli. Zapravo akt o ujedinjenju sastoji se iz dva dokumenta: *adrese* delegacije Narodnog vijeća Države SHS i *proklamacije* regenta Aleksandra.

U „adresi“ su izražene želje *Narodnog vijeća* za sjedinjenjem Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom, priznata je vlast dinastije Karađorđević i regenta Aleksandra i iznet je predlog da se što pre formira jedinstvena parlamentarna vlada uz jedinstveno narodno predstavništvo, uz napomenu da se *Privremeno narodno predstavništvo* osnuje sporazumno i da se ustanovi odgovornost državne vlade na temelju parlamentarnog načela.

¹⁸ Boris Kršev, *Učešće Vase Stajića u jugoslovenskom ujedinjenju*, Zbornik radova „Vasa Stajić – misao i delo“, VANU, Novi Sad 2008, 85-96.

Regent je u svojoj „proklamaciji“ izjavio da prihvata stavove delegacije *Narodnog vijeća* i da proglašava ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne Države SHS u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁹

Tako je sticajem niza okolnosti koje su gotovo istovremeno delovale u jednom istorijskom trenutku - kao što su slom Austro-Ugarske monarhije, vojna i politička veličina Kraljevine Srbije na kraju Prvog svetskog rata, planovi Antante da se od zemalja koje su pripadale bivšim carevinama na Balkanu osnuje država koja bi predstavljala faktor "stabilnosti", proklamovani Vilsonovi principi o pravima naroda na samoopredeljenje, kao i želje određenih političkih krugova južnoslovenskih naroda za ujedinjenjem, stvorena 1. decembra 1918. godine Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Stvaranje jugoslovenske države označilo je istorijsku prekretnicu u društveno-političkom razvoju svih južnoslovenskih naroda..

Novostvorena država obrazovana je saglasnošću zastupnika dveju država - Kraljevine Srbije (ujedinjene sa Vojvodinom i Crnom Gorom) i Države Slovenaca, Hrvata i Srba (koja je predstavljala rezultat prevrata građanskih snaga u uslovima raspada Austro-Ugarske monarhije). S pravnog aspekta, prvodecembarski čin na međunarodnom planu proglašava da je stvorena nova država, s novim nazivom i statusom novog državotvornog subjektiviteta, koja je prihvatila sve međunarodne ugovore i obaveze Kraljevine Srbije i istorijskih pokrajina bivše Dvojne monarhije - iako o ovom pitanju postoje i danas različita mišljenja.

Međutim, novonastala državna zajednica predstavljala je složen istorijski prostor i proces, čiju je kompleksnost trebalo mnogo strpljivije i sistematičnije rešavati, jer nakon dolaska na Balkan, pa do proklamovanog ujedinjenja - južnoslovenski narodi nikada do tada nisu živeli u zajedničkoj domovini. Stvaranjem Kraljevine SHS dogodio se milenijumski prevrat, kojim su prekoračene civilizacijske granice - kada se pod jednim krovom našao konglomerat različitih religija, mentaliteta i tradicija. Sve što je svet do tada razdvajalo, našlo se u okviru novostvorene države pod jednim krovom. Kraljevina je bila prepuna antagonizama, koji su predstavljali skup nacionalnih, konfesionalnih, socijalnih, ekonomskih, idejnih, klasnih, i na kraju političkih i pravnih suprotnosti i protivurečnosti.

Ujedinjenje je odgovaralo trenutnoj istorijskoj realnosti, s ozirom da je među južnoslovenskim narodima postojao niz velikih mada, nevažnih sličnosti. Jer, pokazalo se – kako je to primetio Stjepan Radić, da su na površinu ubrzo isplivale male, ali bitne razlika, koje su tokom zajedničkog života bivale sve izražajnije i dobijale na značaju.²⁰ Umesto da je bogatstvo različitosti doprinosilo integraciji i koheziji nacije, ono je sve više opterećivalo njenu političku stvarnost. Fiktivno stvoreni ideal narodnog jedinstva, odnosno jedinstva troimenog naroda, nije mogao prikriti stvarnost višenacionalne države sa dva miliona manjinskog stanovništva, ukombinovane sa hrvatskim „povijesnim

¹⁹ B. Petranović – M- Zečević, *Jugoslavija 1918-1984*, zbirka dokumenata, Beograd 1985, 121-124. Prvodecembarski akt sa stanovišta Ustava Kraljevine Srbije nije bio legalan, jer je regent preuzeo određene ingerencije koje mu Ustav iz 1903. godine nije davao. Naime, saglasnost za izmenom teritorije nalazila se isključivo u nadležnosti skupštine, a ne monarha, tako da je regentova odluka s pravnog aspekta sporna. Doduše, pred kraj meseca novoformirana prva vlada Kraljevine SHS na čelu sa Stojanom Protićem (1857-1923) obavestila je zvanično Narodnu skupštinu Kraljevine Srbije o potpisivanju prvodecembarskog akta, ali u formi svršenog čina, tako da je skupštinsko prihvatanje dokumenta imalo samo političko, a ne i državnopravno značenje.

²⁰ Василије Ђ. Крстић, *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, Београд 1994, 233-236.

pravom“, crnogorskim podsećanjem na staru državnost, vojvođanskim autonomnim tendencijama i velikim regionalnim razlikama - u kojoj su uprkos svemu, Srbi tražili hegemonu ulogu za svoje zasluge u Prvom svetskom ratu.

Nezadovoljni sveukupnim uređenjem prve jugoslovenske države, iseljenička populacija koja je koliko do juče bila za zajedničku državu počinje se organizovati na potpuno novim osnovama. Novostvorena država za koju su toliko agitovali, finansijski je pomagali i dobrovoljno se mobilisali - u potpunosti ih je razočarala i zaboravila. A jedino šta nije zaboravila i do čega joj je bilo stalo, bile su njihove novčane doznake. I povrh svega, deo srpske emigracije je ostao privržen monarhiji i dinastičkom centralizmu, dok je ogromna većina iseljeničkog korpusa počela sve glasnije isticati zahteve za federalizacijom zemlje i republikanskim državnim uređenjem.

Summary: The paper discusses the time period of the consolidation of the Yugoslav emigrant population at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The focus of the discussion represents the efforts of this population towards the creation of the new Yugoslav state. Political structures that had during the War become a part of the emigration are also observed. Cooperation of these political structures and the emigrant population had drawn the first constitutive acts, which had, in turn, enabled the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Key words: Political emigration, Croatian Brotherhood, Slovenian Support Society, Serbian Popular Association, Government of the Kingdom of Serbs, Yugoslav Board, Montenegrin Board, Yugoslav Club, Nis Declaration, May Declaration, Corfu Declaration, Geneve Convention, The Kingdom of Srbs, Croats and Slovenes.